

дала 2,1%, то 1932 р. – 7,8%. При цьому найбільше жінок працювали у швейній (33,8%), харчовій (14,2) та хімічній (13,3) промисловостях [21, 34]. Такі дані дозволяють зробити висновок, що як і в ситуації з робітниками чоловічої статі, партія надавала перевагу не освіті, а походженню та партійній відданості. Ядром виробничої сили вважались старі робітниці, які, завдяки висуванству, діставали підвищення. З кожним роком зростала кількість жінок у складі керівних кадрів і фахівців: у промисловості з 2,7% 1930 – до 7,1% – 1933 рр.; на будівництві, відповідно, – 2,5% і 3,4%; на транспорті – 1,4% і 4%. Загалом у народному господарстві України керівних працівників і фахівців збільшилося з 3,2 тис. (5,1%) – до 16,7 тис. (8,4%) осіб [1, 75].

Протягом 1920 – на початку 30-х рр. поступово змінювалося ставлення до жінки. Під тиском партії, господарники залучали жінок до професійної діяльності та підготовки. Партійна пропаганда наражалася, здебільшого, на прагматичне ставлення жінок, які намагалися обирати дії що максимізували різницю між власними вигодами та витратами. Якщо радянська жінка і не могла обирати напрям власної самореалізації: сім'я, робота або громадська діяльність, то більшість обирала «тендітніші» професії, які відповідали її статевим особливостям. Освіта виступала фактором соціалізації жіноцтва, забезпечуючи йому шлях до професійного становлення, а відтак, ставила їх на одну сходинку з чоловіками не лише в правовій, а й ментальній площинах.

1. Вітрук Л.Д. Жінки-трудівниці в період соціалістичної індустріалізації (на матеріалах промисловості Української РСР. 1926–1932 рр.). – К., 1973.
2. Каргародская М. Индустриализация страны и задачи работницы. – Х., 1929.
3. Серіна Є. Нові жіночі кадри для народного господарства. – Х., 1931.
4. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки у громадському житті України 1884–1939. – К., 1995.
5. Голдман В. Женщины у проходной / Пер. с англ. – М., 2010.
6. Вовк Л.П. Розвиток освіти серед жінок в УРСР (1917–1941 рр.) // Укр. істор. журн. (далі – УІЖ). – 1975. – № 11.
7. Орлова Т.О. Радянський тоталітаризм і жіноцтво в контексті історіографії // УІЖ. – 2009. – № 3.
8. Терещенко Ю.В. Політика радянської влади в сфері жіночої зайнятості (1921–1929) // Вісник Харківського національного університету. – № 767. – Вип. 9. – Х., 2007.
9. Жіноча праця на Україні. Статистичний довідник. – Х., 1930.
10. Гаско Б. Жіноча праця і проблема робітничих кадрів у промисловості України // Робітнича освіта. – 1930. – № 7/8.
11. Буянов М.І. Стан пролетаріату на Україні після жовтневої революції. – Х., 1928.
12. Харківський пролетарій. – 1925. – 12 серпня.
13. Шульман Б. О привлечении женского труда в производство // Женский труд на Украине: Сб. ст. / Под. ред. М. Кустелян. – Б. м., 1926.
14. Диференціація заробітної плати в 1925 і 1926 рр. // Статистика України. – Сер. Х: Статистика праці. – Вип. 6. – № 10. – Х., 1927.
15. Диференціація заробітної плати в промисловості України в 1928/29 рр. // Статистика України. – Сер. Х: Статистика праці. – № 176. – Х., 1930.
16. К итогам Всесоюзного совещания по женскому труду // На трудовом фронте. – 1931. – № 7.
17. Пикалова Т.И. Борьба за преодоление неграмотности среди трудящихся женщин Украины (1917–1937) // Вопросы истории СССР: Науч. сб. – Х., 1985.
18. Подготовка кадров в СССР (1927–1931). – М.; Л., 1933.
19. Ряпо Я. Радянське студентство. – Х., 1928.
20. Держархів Харківської обл. – Ф. Р1862 – Оп. 4. – Од. зб. 4802.
21. Жінка соціалістичної України: Стат. зб. – Х., 1937.

Saltan N.M. The professional education as the factor of the Ukraine women socialization in the 1920 – the beginning of 30th. The author connects the gender discrimination of women with their role in the family guarantee. Destroyed the old stereotypes, the Bolsheviks proclaimed the equality between man and woman on the basis of their social utility. It was declared the course to the involvement of the qualified female power in the manufacture, especially in the heavy industry.

Key words: gender discrimination, socialization, vocational education

О. М. Новікова

СЕЛЯНКА РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ 1930-х рр.

У статті розглядається питання зміни ролі жінки у внутрішньосімейних стосунках сільської родини 1930-х рр. Залучення усних свідчень, архівних матеріалів та періодики дозволило висвітлити спроби впровадження новацій у традиційну подружню культуру, міжпоколінні відносини.

Ключові слова: сім'я, дружина, мати, чоловік, сімейний розподіл обов'язків

В історіографії сім'я радянського колгоспника 1930-х рр. не була предметом спеціальних досліджень. Водночас аналіз партійних документів, газетних, журнальних матеріалів і публікацій, спогади сучасників тих подій, дають змогу об'єктивно оцінити становище жінки у системі сімейних взаємостосунків. Відтак, ми поставили за мету, на основі аналізу матеріалів періодичних видань і спогадів сучасників, охарактеризувати становище жінки в селянській родині Радянської України 1930-х рр. Новизна дослідження полягає у залученні нового шару джерельної бази – свідчень очевидців подій, а також висвітленні раніше недостатньо розробленої в науковій літературі проблеми.

Соціально-культурні, економічні зміни, що відбувалися в 1930-х рр., позначилися і на внутрішньосімейних відносинах селянства. Започаткована у 20-х рр. XX ст. робота по «звільненню від домашнього рабства», «розкріпаченню» жінки, активно продовжувалася протягом перших п'ятирічок. Більшовицька політика у розв'язанні жіночого питання, визначенні місця жінки в сімейних взаємостосунках, однозначно, не була послідовною. Якщо ще наприкінці 1920 – на початку 30-х рр. ідеальна жінка мала формуватися в умовах рішучого розриву з традиційним розподілом суспільних ролей у сім'ї, то невдовзі на перший план було висунуто місію материнства як політичне покликання жіноцтва. Найважливішим обов'язком радянської сім'ї стало виховання дітей у дусі комунізму, а відносини чоловіка і дружини розглядалися не тільки як особиста справа.

Радянське суспільство було зацікавлене у зміцненні сім'ї, а шлюб мав відповідати сучасним, як на той час, вимогам, інтересам держави, мав представляти собою союз односторонній або взаємовідносини, де передовий та свідомий партнер зобов'язаний «підтягти» іншого до вищого рівня. Для зміцнення цих постулатів у свідомості людей, скажімо, на сторінках періодичних видань, спрямованих на цільову аудиторію села, часто з'являлися типові статті про селянську родину. Сюжетами цих матеріалів ставали історії про подружжя, які сприяють зростанню громадської значущості одне одного або, навпаки, де чоловік постає домашнім тираном, що обмежує заміжню жінку лише турботами колгоспу і хатньою роботою. Так, типовою щодо цього слід визнати статтю «Ой, вербо, вербо...» в журналі «Колбуди» за червень 1936 р. про подружжя колгоспників з селища Гостомель на Київщині. Ще не перебуваючи в офіційному шлюбі, і парубок, і дівчина були активними учасниками громадського життя села, але після одруження, народження дітей, чоловік заборонив дру-

жині продовжувати навчання, брати участь в гуртковій роботі і культурному житті. Жінка була поставлена перед вибором: «навчання або я», при цьому чоловік вдавався до фізичних розправ та психологічного тиску: «...бив її. Бив вікна, трощив посуд, рубав сокирою оляг, черевики, і потім довго молодичі не було в чому показатися на люди». Чітко окреслювалося «несвідоме» розуміння чоловіком ролі і сфери діяльності заміжньої жінки: «Пора вже викинути дурощі з голови. Ти – не дівчина», – дорікав він. Редакція журналу з подивом і обуренням констатувала: «Аж не віриться, що в наші часи можуть бути такі Івани. А ще дивніше, що про це знають і сільрада, і партгрупа, і правління колгоспу» [1, 62–63].

Періодичні видання тієї пори намагалися показати подібні випадки за поодинокі і такі, що представляють собою скоріше винятки. Однак розповіді очевидців подій фіксують їх як типові явища, що спостерігалося майже скрізь. Коло інтересів жінки після заміжжя звужувалося до хатніх обов'язків і колгоспної роботи. Будь-яке заняття, що стосувалося суспільно-політичної, культурно-масової тощо сфер життя села вважалося, у більшості випадків, прерогативою незаміжніх дівчат. Дівчата, які одружувалися, ставали матерями, й їх часто автоматично виключали з комсомолу, аргументуючи це «відривом від роботи» [2, 6]. Жителька Житомирщини про ті часи згадує: «Як попоралась, хтіла йти з подружкою до клубу співати. А Степан (чоловік) перестрів по дорозі, згріб за косу та потягнув додому» [3].

Існування таких патріархальних традицій, які зберігалися не лише в колі родини, але й в розумінні представників адміністрації села, його партійних осередків, ставали об'єктивними перешкодами в освоєнні жінкою високих статусних позицій. Яскравим свідченням цього виступала нетривала кар'єра жінок-трактористок, які після одруження нерідко або переходили на іншу роботу, або, захищаючи свій професійний вибір, свідомо йшли на сімейні сварки чи розлучалися. Так, у родині пізніше відомої на всю країну Паші Ангеліної, коли вона записалася на курси трактористів, вибухнув скандал. Батько, займаючи, до речі, посаду голови колгоспу, був переконаний, що місце жінки на кухні [4, 60].

Заміжні жінки, чоловіки яких мали високе посадове становище, подекуди навіть не виходили на колгоспні роботи. Водночас їхні трудові числилися «на папері», але жодної участі в колгоспному виробництві не брали. «Моїй жінці й дома є робота», – говорили з цього приводу чоловіки таких жінок [5, 22–23].

Намагаючись контролювати ситуацію та впливати на неї відповідно до офіційних ідеологічних догм, місцеві партійні осередки, їх «прогресивні» представники робили спроби втручатися у побутові і внутрішньосімейні проблеми. Цьому присвячувалися збори сільських громад, сцени з сімейного життя окремих сільських родин ставали сюжетами колгоспних стінгазет. Так, на Полтавщині у с. Миновцях, делегатські збори, спираючись на радянські закони, навіть проголосили ухвалу про взяття «під свою охорону тих жінок, над якими знушаються чоловіки, б'ють їх, забороняють відвідувати збори тощо». В окремих випадках заборони батьків і чоловіків брати участь жінкам у громадській роботі та застосування методів фізичного впливу, зумовлювали притягнення винних до кримінальної відповідальності [6, 85].

При залученні молодих колгоспниць до освітньо-культурних, спортивних, громадсько-політичних програм, думка старшого покоління часто просто ігнорувалася. У випадках, коли необхідно було відправити на навчання молодих жінок, сільське керівництво, подекуди, не погоджувало це з їхніми батьками, чоловіками. Ось як про ті роки згадує мешканка з Черкащини: «Як

відправляли на навчання, то ніхто не питав у твоїх батьків, чоловіків – сказали, то їдь!» [7].

Популяризуючи жінку як сумліннішу в роботі за чоловіка, місцеве керівництво вводило практику поєднання сімейного життя з виробничим. На дружин покладали відповідальність за якість і кількість роботи чоловіків. Висвітлюючи таку роботу на Харківщині, журнал «Колгоспниця України» в 1933 р. писав: «На Сахновщині підхопили вказівки, щоб жінки не тільки самі працювали добре, а й відповідали за роботу своїх чоловіків у колгоспі, контролювали їхню роботу. Жінка-ударниця обіцяє зробити ударником і свого чоловіка». Такі зобов'язання навіть оформлювалися документально спеціальними договорами [8, 11]. Нерідко такі «зобов'язання» доводилися до абсурду і, як результат, жінок виключали з колгоспів за невихід на роботу чоловіків [9, 100].

Однак часто такі рішення залишалися лише на папері. Хоча самі заміжні жінки не надто сприяли тому, щоб їхнє сімейне життя виставлялося на всезагальне обговорення. Залишаючи за чоловіком головну роль, вирішальний голос, жінки навіть на колгоспні роботи, які вимагали одночасно чоловічі і жіночі робочі руки, виходили тільки зі своїми чоловіками. Про це згадують деякі респонденти з Житомирщини: «Як, наприклад, чоловіки косять, і жінки йдуть в'язуть снопи, то кожна ставала за своїм чоловіком. А, як навіть, заслабла вона, то йдуть за батьком старші діти» [3].

Сформувавши новий образ – трудівниці, громадянки соціалістичної держави, влада покладала на жінку неприпустимо велике навантаження. Соціальні функції включали трудову діяльність в колгоспі чи радгоспі, участь у суспільно-політичному житті, особистих підсобних господарствах, виконання домашньої роботи, догляд та виховання дітей. І якщо перше розумілося і виконувалося як обов'язкове, то для полегшення традиційних жіночих ролей мала застосовуватися соціально-культурна інфраструктура села.

Презентуючи модернізовану родину в періодичних виданнях, влада зміщувала традиційні ролі матері і господині дому на другий план, надаючи перевагу громадській роботі жінки. Типовим зразком осучасненої жінки стала героїня однієї зі статей журналу «Колгоспниця України» за 1935 р., яка сама про себе та свою родину говорила так: «Діти скучили за мною. А вже 10 день я не була вдома. Та, нічого, потерплять ще 8 день. Закінчу півторамісячні курси... Завідаю усіма дитустановами нашого села. До того ж я ще й жіноргом у колгоспі. Відвідаю партшколу, на курсах я старостою і допомагаю іншим читати. Вистачає часу й на книжки, газети, журнали» [10, 13].

Проте, недостатній рівень розвитку, а подекуди відсутність закладів, які б мали полегшити повсякденну роботу жінок (дитячих ясел, садків, закладів громадського харчування тощо), ненормований робочий день колгоспниці, який подекуди сягав 11–13 годин на добу, не сприяли зменшенню обсягу традиційних обов'язків матері, господині. Ця робота помножувала навантаження жінки або перекладалася на плечі дітей і старих батьків, які вже не могли фізично працювати в колгоспі. Ось як про це згадує сучасниця подій: «Робота (у полі) була аж під Лисянкою. А в обід же треба було бігти дитину кормити. Поки побіжать дитину покормити в садок, корову подоїти – уже й на поле ті йдуть, нема коли й сісти, поїсти» [11]. Жителька Черкащини Євгенія Ємець розповідала: «Мама зранку спішать наварити їсти, поночі встає. А ми звечора, як були дітьми, попасли корову. Накопаєм картоплі, закришки наробимо. Мати поночі приходить, до смерку. Попорались. І ляга

оддыхать. А поночі знову встає, дрова розпалює і готує. А снідати бува й не снідає. Та й побігла на роботу. А ложки ми миемо, діти. І пасемо ми. Пригоним худобу і їсти готовим, бо мати ще і пізніше прийде» [12]. «Ходили на роботу кожнень день. – згадує мешканка с. Журжинці на Черкащині Ганна Бражник, – Вдома хазяйнували діти... Біля мене дід з бабою жили. Ото я їм дитину віддавала, а сама на роботу» [7]. «На роботу розходимся, а дома залишалась баба, мати старенька. – згадує мешканка с. Мліїв О. Кравченко, – Ото вона помаленьку їсти зварить, ложки помие чи шо. А моя робота було – головне ходити на роботу. А ще підсобляла у городі, у господарстві убирать» [13].

Разом із тим у 30-х рр. ХХ ст. характер ставлення розподілу і виконання сімейних ролей і обов'язків у жіночому середовищі не був однорідним. Дистанція, яка спостерігалася не лише між дочками і їх матерями, свекрухами, але й між старшими і молодшими сестрами, обумовлювалася рівнем освіти, характером професійної зайнятості, громадським навантаженням, ідеологічним впливом епохи. У подружжях молодшого покоління, у значній мірі, втрачали чіткість межі внутрішньосімейного розподілу обов'язків. Він уже ґрунтувався не стільки на статевікових засадах, скільки на особистих якостях членів сім'ї і на мірі зайнятості їх у суспільному виробництві, навчанні, громадському житті тощо. Жінка, як і чоловік, працювала на виробництві, поповнюючи сімейний бюджет. Водночас вона переважно залишалася господинею дому. У зв'язку з цим і роль глави сім'ї, яка здебільшого традиційно зберігалася за чоловіками, часто була лише номінальна. Втім, жінки у багатьох випадках вже не володіли традиційно жіночими ремеслами – вишиванням, ткацтвом, прядінням, шиттям тощо. Ось як про це розповідають ті жінки, у яких на 1930-ті рр. припав юнацький вік: «Мати у нас вміла і прости, і ткати. І нас вчила. Але я вміла тільки тоненькі рушники на два-три підмішки» [14], «Як старші дівчата, то гарно вишивали. І мама гарно вишивала. А я вже не дуже. Не було коли» [15].

Більшовицька політика, спрямована на досягнення статевої рівності, внесла відчутні зміни у внутрішньосімейні відносини сільської родини. Зберігаючи принципи колишнього патріархального стилю взаємин, сім'я стрімко осучаснювалася. Завдяки залученню жінок до колгоспного виробництва, а також освітнім програмам, засобам масової комунікації, законодавству, принцип чоловічої і жіночої рівності ставав реальністю. Разом з тим у середині родини статеві ролі, в основному, залишилися традиційними. У результаті нові трудові та громадські завдання жінок, у сумі з сімейними обов'язками, створили для них додатковий тягар у повсякденному житті.

1. Минко В. «Ой, вербо, вербо...» // Колбуд. – 1936. – № 3.
2. Кравченко О. Вирощувати з жіночої молоді активних діячів соціалізму // Колгоспниця України. – 1935. – № 16.
3. Запис спогадів мешканки с. Некраїш Черняхівського р-ну, Житомирської обл. Остапчук (Сич) Ніни Харитонівни, 1912 р. н., від 5 липня 1997 р.
4. Арутюнян Ю.В. Механизаторы сельского хозяйства СССР в 1929–1957 гг. (Формирование кадров массовых квалификаций). – М., 1960.
5. Чирва Є. Чесно працювати в колгоспах // Колгоспниця України. – 1940. – № 23–24.
6. Жінки Радянської України – активні будівники комуністичного суспільства. – К., 1971.
7. Запис спогадів мешканки с. Журжинці Лисянського р-ну, Черкаської обл. Бражник Ганни Євсєєвни, 1916 р. н., від 1–2 червня 2012 р.
8. Як ви перебудували роботу серед жінок // Колгоспниця України. – 1933. – № 15.

9. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 6693.

10. Криворукова Ф. Стираються межі // Колгоспниця України. – 1935. – № 16.
11. Запис спогадів мешканки с. Журжинці Лисянського р-ну, Черкаської обл. Бабенко Тетяни Тимофіївни, 1925 р. н., від 2 червня 2012 р.
12. Запис спогадів мешканки с. Петрівська Гута Лисянського р-ну, Черкаської обл. Ємець Євгенії Ілліївни, 1922 р. н., від 19 серпня 2012 р.
13. Запис спогадів мешканки с. Мліїв Городищенського р-ну, Черкаської обл. Кравченко Оксани Яківни, 1919 р. н., від 21 липня 2012 р.
14. Запис спогадів мешканки с. Журжинці Лисянського р-ну, Черкаської обл. Гавриленко Анастасії Улянівни, 1923 р. н., від 2 червня 2012 р.
15. Запис спогадів мешканки с. Петровська Гута Лисянського р-ну, Черкаської обл. Обелець Марії Тимофіївни, 1917 р. н., від 19 серпня 2012 р.

Novikova O.M. Soviet Ukraine Peasant-Woman in the system of family interactions in the 1930th. In the article is discussed the change of women role within the rural family relationships in the 1930th. The involvement of oral testimonies, archival materials and periodicals allowed to highlight the attempt to introduce the innovations in the traditional marital culture, inter-generational relationships.

Key words: family, wife, mother, husband, family division of labor

В. В. Гінда

КУЛЬТУРА ПОВЕДІНКИ ВБОЛІВАЛЬНИКІВ І СПОРТСМЕНІВ В ОКУПОВАНІЙ НАЦИСТАМИ УКРАЇНІ (1941–1944 рр.)

У статті вперше в українській історіографії зроблено спробу аналізу поведінки вболівальників та некомпетентності рефері під час спортивних змагань на окупованих українських територіях. Проаналізовано причини цих проблем і заходи, за допомогою яких спортивні чиновники намагалися їх вирішити.

Ключові слова: спорт, вболівальники, Україна, окупація, німецькі солдати, судді, футбол, бокс

Одними зі споконвічних проблем у спорті є поведінка вболівальників на стадіонах і так званий суддівський фактор. Актуальними вони залишаються і в наш час. Чого тільки варті масові безлади футбольних фанів, спровоковані в Сумах, Харкові, Житомирі вже в незалежній Україні. Причому необ'єктивне суддівство відоме практично всім спортсменам. Суддівська упередженість і суб'єктивізм особливо гостро відчуються в гімнастиці, фігурному катанні, а зумисні чи непрофесійні дії футбольних арбітрів чимало спеціалістів наразі вважають бичем сучасного українського футболу. Як не дивно, але ідентичні недоліки переслідували спорт і в окупованій Україні. Метою цієї статті є аналіз причин некультурної поведінки вболівальників і некомпетентності спортивних рефері, на основі матеріалів підкупаційної преси. Показати засоби, якими намагалися боротися з цим тогочасні спортивні функціонери.

Неспортивна поведінка спортсменів і вболівальників на стадіонах, яка виливалася в навмисну грубу гру, бійки між футболістами, жбурляння глядачами каміння у гравців (у боксі – травмонебезпечних предметів на ринг), дудіння різними інструментами, непристойні вигукни на адресу суддів, втручання в їхню роботу (часте явище підкупаційного боксу) та залякування – усе це супроводжувало змагання окупаційної доби. Скажімо, спортивний відділ одеського муніципалітету, через такі неадекватні дії вболівальників, навіть змушений був із метою безпеки, запрошувати на боксерські поєдинки підрозділи поліції та жандармерії [1].

Після захоплення території України військами Вермахту і встановлення «нового порядку» в багатьох регіонах, за згоди окупаційної влади та активності місце-